

Castells, sardanes i toros. Les disputes culturals dels nacionalismes durant el franquisme¹

PABLO GIORI

Universitat de Girona

*“S’ha parlat tant i tant dels castells, que hom arriba a preguntar-se què pertany a la veritat i què a la ficció”.*²

El nacionalisme des del segle XIX ha estat una de les forces més importants per crear un marc d'interpretació del món, l'Estat-nació, i, alhora, de transformació de la realitat en què vivim. Però s'ha d'entendre que el nacionalisme és un projecte que es desenvolupa tant de dalt cap a baix (com ho van ser, en general, aquells impulsats pel mateix Estat), com de baix cap a dalt (com ho són aquells impulsats, per exemple, per la societat civil organitzada).³ Cal entendre també que aquest nacionalisme té un vessant polític i un altre de cultural, que es relacionen constantment i es necessiten per fer-se possibles. En el cas espanyol i català, el nacionalisme ha estat durant tot el segle XX un dels projectes que més han marcat el devenir històric i les relacions territorials dins el propi Estat.

En aquest article ens centrarem en la relació entre els processos de nacionalització política i cultural, amb un particular èmfasi per aquest últim aspecte que creiem que no ha estat prou analitzat i on farem un parell de propostes. Com a hipòtesi general, podem dir que el desenvolupament històric de la sardana, en el

* Rebut: 3.04.2013 – Acceptat: 17.07.2014.

¹ Aquesta investigació s'ha desenvolupat gràcies a una beca per a la Formació del Professorat Universitari (FPU) del Ministeri d'Educació, Cultura i Esports (MECD) del Govern d'Espanya. L'investigador participa del projecte de recerca: HAR2012-35322.

² Pere Català i Roca. *Món casteller*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2v., 1981, p. 16.

³ Eric Hobsbawm. *Naciones y Nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica, 1998. Pel cas català, vegeu, entre d'altres, Xosé Manuel Núñez Seixas. *Los Nacionalismos en la España contemporánea: siglos XIX y XX*. Barcelona, Hipòtesis, 1999. Fernando Molina Aparicio. «La nación desde abajo. Nacionalización, individuo e identidad nacional», *Revista Ayer*, núm. 90 (2013), p. 39-63.

canvi de segle, els toros i el futbol dins el franquisme⁴ i els castells en la darrera etapa franquista i amb l'inici de la Catalunya democràtica, tenen a veure amb les disputes dels nacionalismes espanyols i catalans. Aleshores, intentarem explicar, d'una manera general i amb una perspectiva històrica de llarg abast, com s'han desenvolupat històricament les relacions entre les sardanes, els castells i els toros amb els nacionalismes i com s'han construït les aliances que les han fet possibles.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ I PROPOSTES TEÒRIQUES

Si fem un recorregut general podrem veure que aquesta perspectiva aglutina una sèrie de temes molt treballats: nacionalisme, catalanisme, espanyolisme, sardanes, toros i castells, en un recorregut històric ampli. I això vol dir que hi ha una bibliografia molt extensa sobre cadascun d'aquests temes, cosa certa; tanmateix, no ens interessen aquestes temes aïllats, sinó relacionats entre si, i la seva aportació als processos de nacionalització. En realitat, si ho plantegem així, la bibliografia no és tanta i s'ha de llegir amb cura, buscant pistes del nostre tema; alhora que s'ha de fer una proposta teòrica general sobre materials fragmentaris per entendre així els processos de nacionalització cultural.⁵ A més, s'ha de dir que la bibliografia existent s'ha fet des d'una perspectiva disciplinar que tendeix a aprofundir, tant en les pràctiques com en el temps i el territori, i no a produir mirades generals i menys comparades, com proposem aquí. Això vol dir que no s'ha pensat que hi ha una relació històrica entre els castells, les sardanes, els toros i el nacionalisme, no s'ha pensat com depenen entre ells.

Per exemple en relació al nacionalisme, si agafem la bibliografia més actual i reconeguda sobre el tema, veurem que en cap cas és el nacionalisme cultural i les pràctiques culturals el tema central, tant a nivell general (Billig⁶, Anderson⁷ i Gellner⁸ no treballen les pràctiques, Hobsbawm⁹ no s'interessa pel nacionalisme cultural, sinó polític) com a nivell espanyol o català (si bé és cert que ha començat un moviment de la nova historiografia espanyola cap a la incorporació dels pro-

⁴ Xosé Manuel Núñez Seixas. *Los Nacionalismos en la España contemporánea...*, cit, p. 56. L'autor parla del rebuig als símbols bèl·lics que promovia el franquisme, però el èxit popular d'altres com el futbol i els toros.

⁵ Pablo Giori. *Hacer castells, construir nación. Castells, modelo festivo y catalanismo*. Girona: Universitat de Girona, 2012. Link: <http://dugi-doc.udg.edu/handle/10256/5861>

⁶ Michael Billig. *Nacionalisme banal*. València: Universitat de València, 2006.

⁷ Benedict Anderson. *Comunitats imaginades: reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Catarroja: Afers, 2005.

⁸ Ernest Gellner. *Nacionalisme*. València, Afers, 1998.

⁹ Eric Hobsbawm. *Naciones y Nacionalismo desde 1780...*, cit. Eric Hobsbawm i Terence Ranger (eds.). *La invención de la tradición*. Barcelona: Crítica, 2002.

cessos culturals a la reflexió sobre la nacionalització, Quiroga¹⁰, Molina Aparicio¹¹, Conversi¹² i Archilés i García Carrión¹³). Una cosa semblant passa si fem un repàs per la bibliografia sobre folklore i festa (Amades¹⁴, Artís-Gener i Moya¹⁵, Roma¹⁶ i Crespi i Vallbona¹⁷ no pensen la seva relació amb el nacionalisme), sobre etnografia, patrimoni o els estudis sobre cultura popular i tradicional (Violant i Simorra¹⁸, Prats, Llopart i Prat¹⁹, Soler i Amigó²⁰) i aquells que treballen directament els nostres objectes: castells (Català i Roca²¹, Bargalló Valls²², Brotons²³, Soler García²⁴ i Solsona Llorens²⁵), sardanes (Ayats²⁶, Mas i Solench²⁷ i Nonell i Subirana²⁸) i toros (Felices²⁹, Padullés Plata³⁰). Curiosament, en aquestes últimes dues perspectives sí que ens podem trobar bibliografia sobre aquestes pràctiques culturals i el nacionalisme, principalment per denunciar de quina manera el catalanisme ha

¹⁰ Alejandro Quiroga Fernández de Soto. *Haciendo españoles: la nacionalització de las masas en la dictadura de Primo de Rivera*. Madrid: CEPC, 2008.

¹¹ Fernando Molina Aparicio. «La nación desde abajo. Nacionalización, individuo e identidad nacional», *Revista Ayer*, núm. 90 (2013), p. 39–63.

¹² Daniele Conversi. «Nación, estado y cultura: por una historia política y social de la homogeneización cultural», *Revista Historia Contemporánea*, núm. 45 (2012), p.437–481.

¹³ Ferrán Archilés i Marta García Carrión. «En la sombra del estado. Esfera pública nacional y homogeneización cultural en la España de la restauración», *Revista Historia Contemporánea*, núm. 45 (2012), p. 483–518. També es molt interessant el llibre: Ferrán Archilés i Ismael Saz. *La nación de los españoles: discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*. València: Universitat de València, 2012.

¹⁴ Joan Amades. *Costumari Català: el curs de l'any*. Barcelona: Salvat, 1982–1983, 5v.

¹⁵ Avel·lí Artís-Gener i Bienve Moya. *Festes populars a Catalunya*. Barcelona: HMB, 1980.

¹⁶ Josefina Roma. «Fiestas. Locus de la iniciación y de la identidad» a Joan Prats i Àngel Martínez (edit.). *Ensayos de antropología cultural*. Barcelona: Ariel, 1994, p. 204–213.

¹⁷ Montserrat Crespi i Vallbona. *L'activitat festiva popular en l'era de la mundialització: el cas de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Tesis doctoral, 2003. Link: <http://tesisenred.net/bitstream/handle/10803/2961/TURISME02.pdf?sequence=1>

¹⁸ Ramon Violant i Simorra. *Etnografia de Reus i la seva comarca: el Camp, la Conca de Barberà, el Priorat*. Barcelona: Alta Fulla, 1990.

¹⁹ Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat. *La Cultura popular a Catalunya: estudios e instituciones: 1853-1981*. Barcelona: Serveis de Cultura Popular, 1982.

²⁰ Joan Soler i Amigó. *Cultura popular i tradicional*. Barcelona: Pòrtic, 2001

²¹ Pere Català i Roca (dir.). *Món casteller...*, cit.

²² Josep Bargalló Valls. *Un Segle de castells: de 1900 a 2000 en dades*. Barcelona: Cossetània, 2001.

²³ Xavier Brotons. *Castells i castellers: guia completa del món casteller*. Barcelona: Lynx, 1995.

²⁴ Guillermo Soler García de Oteyza. *Revolució o reforma. El canvi en el model de colla castellera a Tarragona*. Valls: Cossetània Edicions, 2009.

²⁵ Lluís Solsona Llorens. *Geni casteller: articles de recerca històrica castellera*. Valls: Cossetània, 2000.

²⁶ Jaume Ayats (dir.). *Córrer la sardana: balls, joves i conflictes*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2006.

²⁷ Josep Mas i Solench. *La Sardana, dansa nacional de Catalunya*. Barcelona: Editorial 62, 1993.

²⁸ Jaume Nonell i Lluís Subirana. *La Sardana, dansa d'avui*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, 1997.

²⁹ Raúl Felices. *Catalunya taurina: una historia de la tauromaquia catalana desde la Edad Media*. Barcelona: Bellaterra, 2010.

³⁰ Jofre Padullés Plata. *Bous de mort: el Corre de Bou de Cardona i la cultura popular taurina de Catalunya*. Tarragona: Arola, 2011.

intentat destruir una tradició mil·lenària, el toros³¹, o nacionalitzar-ne una altra, les sardanes.³²

Un text de referència obligada sobre aquest tema és *La cultura del catalanisme*, de Joan-Lluís Marfany; tanmateix, hi ha una diferència fonamental entre la seva proposta i la nostra, a més que ell treballa el segle XIX i nosaltres el segle XX. Marfany estudia la cultura dels catalanistes, el que els catalanistes fan culturalment com a part dels seus moments d'oci; en canvi, aquí proposem pensar la cultura que el catalanisme desenvolupa per compartir amb els altres i fer-los partícips del seu catalanisme. En aquest cas la pregunta no és tant què fan culturalment els catalanistes, si ballen sardanes o no, sinó què fan per a que els altres es facin catalanistes també. Aquesta altra forma de veure la qüestió s'interessa més per les condicions culturals del canvi polític i no tant per l'acció cultural d'aquests grups. Aleshores, podríem dir que hi ha dos processos culturals que són coherents, aquells que fan els nacionalistes cap a casa per enfortir el seu grup i aquells que fan cap a fora per "reclutar" nous patriotes. I és per això que tot i ser dos processos diferents, són similars, es troben coordinats, en relació directa i amb el mateix objectiu: fer la nació compartida.

Després d'aquest recorregut per comprendre la diferència entre la bibliografia actualment existent i la nostra proposta, podem començar a construir-la. Per a nosaltres el problema central quan tractem el nacionalisme és que aquest es troba en una constant construcció de la nació i dels seus subjectes, barallant-se amb altres processos de caire regional, nacional o global, en un camp en disputes constants.³³ Aquestes disputes es podran trobar tant en els aspectes materials (econòmics i en les pràctiques socials), com en els aspectes experiencials (la vida quotidiana d'aquells socialitzats dins aquesta lògica) i culturals (les pràctiques culturals i les idees que tenim del nostre món). A més, la relació recíproca entre nacionalisme i pràctiques culturals no es dona de forma directa, sinó mitjançant el model festiu que es vol desenvolupar; una organització cultural que és coherent amb els interessos nacionalistes i que, al mateix temps, en desenvolupar-se, desenvolupa les condicions de possibilitat del mateix nacionalisme.³⁴ En darrera instància, podríem dir que les disputes dels nacionalismes en l'aspecte cultural és una disputa per la implementació d'un model festiu. Les pràctiques culturals seleccionades dins de cadascun d'aquests models, entre moltes d'excluses i deixades

³¹ Adrián Shubert. *A las cinco de la tarde: una historia social del torero*. Madrid: Turner, 2002. Luis Maria Gibert Clois. *25 años de política y toros: los toros en las ondas de Radio L'Hospitalet (1987-2011)*. Barcelona: Bellaterra, 2012. Demetrio Gutiérrez Alarcón. *Los toros de la guerra y del franquismo. El trasfondo político de la fiesta nacional durante los últimos cuarenta años*. Barcelona: Luis de Caralt, 1978.

³² Joan-Lluís Marfany. *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Editorial Empúries, 1996. Pere Anguera. *La nacionalització de la sardana*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2010.

³³ Michael Billig. *Nacionalisme banal...*, cit, p. 12.

³⁴ Pablo Giori. *Hacer castells, construir nación...*, cit, p. 59.

a part, s'assemblen en algun aspecte, encara que a primera vista semblen no tenir relació directa. Aquesta semblança es troba en què acaben sent cooperatius, part d'una mateixa força, i que totes celebren una mateixa cosa comuna, en aquest cas, la nació (encara que no tots la celebren de la mateixa manera ni amb la mateixa idea del seu desenvolupament futur).

Si mirem enrere i pensem en Catalunya, podem dir que el nacionalisme s'ha desenvolupat en la construcció d'un ideal, d'una forma de fer, d'un estil de vida múltiple, no tancat, poc específic, no definit per tots de la mateixa manera, que, sense explicitar-se, dóna per feta la nacionalitat compartida, és a dir que la fa necessària per al desenvolupament de l'estil de vida, d'una forma de ser i d'una cultura comuna. La nació catalana, la que avui tots creuen existent però que fa vint anys no "existia", o no era percebuda com a tal (passar del "Catalunya és una regió" als "Països Catalans", del "som part d'Espanya" a "Espanya ens roba"), ha estat una construcció reeixida del nacionalisme que s'ha desenvolupat a si mateix i que s'ha fos en ella i és per això que avui semblen la mateixa cosa. Dins d'aquesta dinàmica, les pràctiques culturals, com els castells, les sardanes i els toros, han complert el seu paper, han començat lentament a formar part d'aquest ideal i s'han realitzat sobre aquestes mateixes formes de fer, pensar i sentir el món i és per això mateix que han estat solidàries entre si.

Sobre la base d'aquesta aposta teòrica, aquest treball pretén traçar un doble recorregut: d'una banda, recuperar una sèrie de moments històrics fonamentals i, d'altra banda, reinterpretar i posar en diàleg aquestes històries parcials per construir una nova mirada abraçadora, que tendeixi ponts, que trobi relacions. Per això es desenvolupa amb una perspectiva cronològica i proposa una divisió del període franquista en quatre grans moments. Aquesta no intenta ser crítica amb les categories proposades per la historiografia sinó que es fa servir com a organitzador d'un discurs que busca fer entendre el moviment històric (en el sentit de canvi), el desenvolupament de les disputes entre els nacionalismes i dels processos culturals d'una manera conjunta i dins d'un model festiu. Aquesta mirada general de llarg abast es preocupa per entendre les aliances, les estratègies i les energies desencadenades pels processos de nacionalització cultural i política.

L'ESPANYA DE FRANCO: TOROS, SARDANES I CASTELLS (1937-1979)

Si bé és cert que per pensar el nacionalisme és fonamental tornar cap al segle XVIII i endinsar-nos en la discussió entre nacionalisme, Estat i modernització³⁵ i sobre els diferents corrents de pensament³⁶, per pensar el nacionalisme cultural i

³⁵ Michael Billig, *Nacionalisme banal...*, cit, p. 47, entre d'altres.

³⁶ Xosé Manuel Núñez Seixas. «Historiografía y nacionalismo en la España del siglo XXI» en Anuario del Centro de Estudios Históricos "Prof. Carlos S. A. Segreti", p. 329-346. Link <http://>

les seves relacions, ens hem de centrar en una cronologia posterior, entre la segona meitat del segle XIX i el començament del XX. Aquesta distinció es proposada per alguns teòrics, tant perquè és aquest el moment de consolidació dels grans Estats³⁷, com perquè és quan els elements culturals nacionals s'estabilitzen, per ser agafats posteriorment per la cultura de masses.³⁸ Òbviament no volem dir que al segle XIX no hi hagi nacionalisme cultural, fins i tot la Renaixença podria ser un contra exemple, sinó que és al segle XX quan la relació i la dependència entre el projecte del nacionalisme cultural i polític és pot veure més clarament perquè es necessiten recíprocament. Quan pensem la Catalunya del segle XIX no podem trobar aliances explícites entre el nacionalisme i les pràctiques culturals aquí treballades.³⁹ A partir de 1875 comença un procés que podríem anomenar de convivència no solidària entre Estat, regió, nació, castells, sardanes i toros; no entren en pugna o en col·laboració, no es necessiten ni es potencien, no fan sentit com una totalitat, no es conformen les aliances requerides per a la seva expansió. La convivència solidària entre els processos de nacionalització cultural i política comença entre 1870 i 1939, ja entrant en aquest context el joc entre els models festius dels nacionalismes i les pràctiques específiques. La implementació del model festiu de la Catalunya Vella cap a la primera dècada del segle XX deixa clar que l'aliança del catalanisme és amb les sardanes i no amb els castells, el que serà el primer projecte de solidaritat entre els processos culturals, materials i experiencials que potenciaran la distinció entre Catalunya i Espanya que requereix el nacionalisme per fer-se possible.

Aquest gran període podria ser dividit en tres grans etapes: la primera, entre 1870-1902, on encara sembla possible que el catalanisme creï una aliança amb les sardanes i/o amb els castells, unes més burgeses i els altres més populars, simplificant molt; una segona etapa, entre 1902 i 1923, on el catalanisme i les sardanes han consolidat la seva aliança, un moment d'auge del catalanisme i de nacionalització de la sardana⁴⁰ i on els castells es trobaran en una crisi profunda i aparentment sense aliances possibles; i, finalment, un tercer moment, entre 1923 i 1939, on les disputes polítiques, i després militars, entre els nacionalismes deixaran la preocupació cultural com a última instància, quedant únicament com un fons de sardanes o

dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3740430.pdf. Aquesta és una síntesi molt acurada d'aquesta discussió.

³⁷ Eric Hobsbawm i Terence Ranger (eds.). *La invenció de la tradició...*, cit, p. 273

³⁸ Anne-Marie Thiesse: *La Création des identités nationales: Europe XVIIIe-XXe siècle*. Paris: Éditions du Seuil, 1999. p. 273

³⁹ Pablo Giori. *Hacer castells, construir nación...*, cit, p. 75. El que sí que he pogut trobar és la relació entre l'Estat espanyol i els toros entre 1790 i 1850 en un molt ben documentat treball de Xavier Andreu «De cómo los toros se convirtieron en fiesta nacional: los «intelectuales» y la «cultura popular» (1790-1850)», *Revista Ayer*, núm. 72 (2008), p. 27-56.

⁴⁰ Joan-Lluís Marfany. *La cultura del catalanisme...*, cit. p. 322. Pere Anguera. *La nacionalització de la sardana...*, cit.

de toros. Però els problemes del moment acaben produint un efecte no esperat: les aliances s'acaben consolidant, són irreversibles, s'ha constituït definitivament el model festiu de la Catalunya Vella. En relació amb els toros i el model festiu espanyol, sempre hi ha hagut gent a favor i en contra, com per exemple personatges Il·lustrats, Regeneracionistes i de la generació del 98, com Ramiro de Maeztu, Pío Baroja i Eugenio Noel, consideraven que els toros eren un dels problemes centrals de l'Espanya en crisi. En canvi, d'altres creien que des del segle XIX, els toros van ser la pràctica cultural més moderna del país amb un creixement molt important a partir de 1870, moment també de creixement casteller i sardanista.⁴¹

Aquesta és la situació posterior a la Guerra Civil i serà el franquisme qui imposarà les seves formes i serà el marc en què els models festius catalans, sardanes i/o castells, i espanyols, toros i/o futbol⁴², disputaran les seves possibilitats. El model festiu institucionalitzat serà l'espanyol, amb centralitat a Madrid, i tota la resta serà considerat folklore regional i utilitzat amb aquestes finalitats.⁴³ El nacionalisme català, i les seves evidències, es trobarà prohibit per decret, les institucions autonòmiques seran destruïdes o incorporades a l'Estat central, el català serà una distinció regional més i la sardana i els castells tornaran a ser una curiositat típica de certes ciutats, trencant així el que se suposava que havia de ser el seu desenvolupament.⁴⁴

Com en tot moment fort de canvi bruscat del que no tota la societat se sent part, les "noves tradicions" que comencen a desenvolupar-se se senten com "inventades" o imposades, el cos demana sentir i fer "el de sempre", "això que fèiem a casa quan érem petits", el cos no s'acostuma tan ràpidament com el cervell al que convé, a la idea que alguna cosa ara està prohibida. Les "noves" tradicions inventades i les tradicions "de sempre" conviuran com la filla prestigiosa i la prohibida, el que hauríem de fer i el que el cos ens demana.⁴⁵ És cert també que els processos nacionalitzadors des de dalt mai van ser assimilats sense ser discutits, resistits o negociats des de baix, dues energies en pugna que es limitaven recíprocament.

Les quatre grans etapes culturals en què hem dividit el franquisme busquen fer-nos comprendre la diversitat interna d'un "moviment" que semblava etern, però que no ho era tant. Comprendre aquesta diversitat és el que ens permetrà

⁴¹ Adrián Shubert. *A las cinco de la tarde...*, cit. p.18. i Xavier Andreu «De cómo los toros se convirtieron en fiesta nacional: los «intelectuales» y la «cultura popular» (1790-1850)», cit. p.29.

⁴² El problema amb el futbol va ser que encara que les victòries del Reial Madrid a Europa siguin considerats victòries d'Espanya, el Futbol Club Barcelona va tenir també amb Ladislao Kubala una dècada gloriosa als anys 50. Llavors el futbol era utilitzat tant pel nacionalisme espanyol com català.

⁴³ Josep Martí i Pérez. *El Folklorismo: uso y abuso de la tradición*. Barcelona: Ronsel, 1996. p. 170.

⁴⁴ Com per tenir un panorama general vegeu Josep Benet. *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1995.

⁴⁵ En referència a aquesta incomoditat i per entendre com els subjectes pateixen les variacions culturals i la relació entre els toros i el nacionalisme dins de la Catalunya autonòmica, vegeu, entre d'altres, el llibre de Luis Maria Gibert Cloles. *25 años de política y toros...*, cit.

entendre per quina raó les sardanes comencen el franquisme com l'aliada principal del catalanisme i per què els castells acaben ocupant el seu lloc a la caiguda del règim.

“ESPAÑA, ¡UNA, GRANDE Y LIBRE!” (1937-1950)

“...el règim franquista creà un folklore espanyol uniforme i aigualit recollint i refonent en un pastitx impresentable elements estrictament formals de les diverses tradicions culturals dels pobles...”⁴⁶

El franquisme de postguerra és un règim autàrquic i, tant a Espanya com a Catalunya, es viurà com un “erm cultural”. Aquest serà assetjat, fins al declivi de la Segona Guerra Mundial, per diversos fronts: la temptació feixista (1939-1951), l'intervencionisme i les lluites internes (1940-1942), la supervivència, l'autarquia, el racionament i la crisi econòmica (1939-1960).⁴⁷ Al mateix temps, el franquisme com a procés nacionalitzador espanyol comença la seva feina, tal com ho havia fet la dictadura de Primo de Rivera⁴⁸ i, amb un nacionalisme de signe contrari, la Segona República, a més de molts altres projectes nacionalistes alternatius que no podem ressenyar aquí.⁴⁹ La característica específica d'aquesta nova etapa és allò que s'ha anomenat “el compromís autoritari” o “la coalició contrarevolucionària”, gràcies a aquestes aliances i a través del llarg i desgastant procés de la guerra, el petit moviment falangista es va convertir en el gran partit de masses amb Franco i la seva mediació constant per poder mantenir l'objectiu unificat.

En relació al model festiu espanyol que abans del franquisme era molt ampli, va acabar generant amb els toros una relació de proximitat i de col·laboració molt gran que va acabar generant un destí comú.⁵⁰ Durant la Guerra Civil es feien curses de toros en tots dos fronts per recollir fons per a la contesa⁵¹, però el 12 de setembre de 1937 se celebra l'última en territori republicà i els toreros van passant-se al bàndol nacional, així “*ya no habrá que prohibirlas porque los toreros sean*

⁴⁶ Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat. *La Cultura popular a Catalunya...*, cit. p. 105. Posteriorment aquesta afirmació generalitzada en aquesta època es va anar matitzant, vegeu també la discussió sobre l'intent de genocidi cultural del franquisme.

⁴⁷ Javier Tusell. *Dictadura franquista y democracia, 1939-2004*. Barcelona: Crítica, 2005. p.8.

⁴⁸ Alejandro Quiroga Fernández de Soto. *Haciendo españoles...*, cit

⁴⁹ Ismael Saz Campos. *España contra España: los nacionalismos franquistas*. Madrid: Marcial Pons, 2003. p.48.

⁵⁰ Podríem esmentar aquí també una sèrie d'altres pràctiques culturals potenciades pel franquisme, com el flamenc, però cap va arribar a aquest punt de complicitat i d'emblema. William Washabaugh. *Flamenco: pasión, política y cultura popular*. Barcelona: Paidós, 2005.

⁵¹ Aquesta realitat es pot veure retratada còmicament en la pel·lícula *La vaquilla* de Luis Garcia Berlanga de 1985.

fascistas".⁵² Quan els nacionals guanyen la guerra es comença a imposar el que serà el model festiu de la Espanya franquista; la seva primera acció va ser celebrar el triomf amb les Curses de la Victòria o de l'Alliberació, amb tota la recaptació per a Franco, i amb una simbologia pròpia del règim que començava. Cap a 1940 i amb la visita de Heinrich Himmler a Espanya, se celebra una cursa amb un toro que portava el jou franquista i l'esvàstica nazi. A més, decideixen d'allargar la temporada dos mesos més, fins al desembre, amb l'inici del regnat de Manolete, fins a la seva prematura mort el 1947.⁵³ A la postguerra i amb els problemes de la fam, la gent es comença a menjar els animals, el que es complementa amb una "degeneració" i burocratització de la festa. Cap al final de la dècada, els inicis de l'oposició antifranquista, principalment a Mèxic, comencen a sostenir que els toros eren signe del franquisme, tot i que continuaven assistint a les curses.

Després de la guerra a Catalunya, les dificultats de l'oposició i de les reivindicacions seran enormes, la repressió, la mort i l'exili formaran part de l'experiència quotidiana d'aquells que ho intentin.⁵⁴ A mesura que es vagi superant això, es podran organitzar activitats amb aquells que han sobreviscut i els que comencen. És tot just el 1947, 8 anys després del final de la guerra i amb l'entronització de la Mare de Déu de Montserrat a Barcelona, que es veu un inici de moviment en l'oposició catalanista amb la primera mobilització de masses del catalanisme del període franquista.⁵⁵ Alhora, és també moment de sardanes, amb la celebració del primer Aplec de Germanor Sardanista i s'ofereix a la Verge la Llàntia del Sardanisme.⁵⁶ En aquesta ocasió, l'Abad Aureli M. Escarré, posteriorment exiliat, diu: "*Desde ahora, la sardana se verá bailada al pie de la Mare de Déu de Montserrat, como un símbolo de la fe de todos los que se sienten hermanados por la espiritualidad de la danza catalana*".⁵⁷

Podríem estar més o menys d'acord en general amb el que diu Llorenç Prats quan interpreta que "*la cultura catalana sembla un desert*" en aquest moment perquè "*el règim franquista creà un folklore espanyol uniforme i aigualit*".⁵⁸ Alguns estudiosos han interpretat aquest buit com l'intent de genocidi cultural del franquisme contra Catalunya⁵⁹, concepte que es va debatre molt i que es va acabar matisant.

⁵²Demetrio Gutiérrez Alarcón. *Los toros de la guerra y del franquismo...*, cit. p.54.

⁵³Adrián Shubert. *A las cinco de la tarde...*, cit. p.223.

⁵⁴Andrew Dowling. *La reconstrucció nacional de Catalunya: 1939-2012*. Barcelona: Pasado & Presente, 2013. p. 77

⁵⁵Albert Balcells. *Història del nacionalisme català: dels orígens al nostre temps*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992. p.159.

⁵⁶Andrew Dowling. *La reconstrucció nacional de Catalunya...*, cit. p.122. En una carta del Governador Civil de Barcelona al Jefe Provincial del Movimiento es pot veure amb claredat la por que tenien en permetre els balls de sardanes per la seva relació amb el catalanisme.

⁵⁷Josep Mas i Solench. *La Sardana, dansa nacional de Catalunya...*, cit.p.22.

⁵⁸Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat. *La Cultura popular a Catalunya...*, cit. p.106.

⁵⁹Josep Benet. *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya...*, cit. Es va tornar a obrir el debat amb el «Manifiesto de 300 intelectuales y artistas por el federalismo», al novembre de 2012, on

Aquest projecte de destrucció i implantació d'una nova cultura no va durar gaire, pocs anys després de la prohibició, el règim va començar a intentar de fer-se amb la sardana com a mitjà per legitimar-se.⁶⁰

La història dels castells durant el període franquista comença amb la intervenció estatal en la unificació de les colles de Valls (1941) per a les celebracions del dia de l'alliberament, trencant així les disputes tradicionals entre les colles de la ciutat. El canvi principal que el públic nota entre aquesta festa i les de l'època republicana, és que el component religiós passa d'haver estat desterrat a tornar a ocupar un lloc central. Malgrat aquest moment específic de celebracions pel triomf, posteriorment vindrà una època extensa de sospites, persecució i repressió sobre aquells que desenvolupen aquestes pràctiques. Però si bé el nivell casteller és baix, això no vol dir que hi hagi hagut un tall brusc en el model festiu, perquè tot i que es van suspendre moltes festivitats per les limitacions econòmiques i ideològiques, almenys a cadascuna de les zones tradicionals, dels castells i de les sardanes, aquestes es van seguir practicant, any rere any (fet que qüestiona també el concepte de "genocidi cultural").

L'altre canvi propi del franquisme és que dins d'un context del model festiu espanyol que defensa les manifestacions regionals i imposa tot allò que és "nacional", per exemple els toros, cada zona comença a tenir importància pel que podia aportar d'específic per a les trobades folklòriques regionals a Madrid, raó per la qual es dona un procés de defensa de zona reduïda, amb una lògica no catalana, sinó de ciutat o de comarca. Al març de 1947 es crea a Valls el Patronat de Castells que buscava protegir-los d'accidents i prohibir l'existència d'una segona colla a la ciutat, alhora que estipulava que cada casteller havia de cobrar 25 pessetes per actuació, amb la qual cosa, es professionalitzen.⁶¹ Però no és només això, perquè al 1948 els Nens del Vendrell es constitueixen com a societat amb una junta directiva, el que adverteix que no solament s'han professionalitzat sinó que també s'han institucionalitzat per poder continuar fent castells amb el nou context.

Hi ha referències de les trobades entre el Cap de l'Estat Espanyol i els castells en diversos moments i per diferents raons el 1948, 1956, 1958, 1960, 1966 i 1974. En relació a aquesta primera trobada, el setmanari *Juventut* assenyala que la colla de Valls va a Madrid per a la Festa Major, la de Sant Isidre, i des de dalt d'un pilar l'enxaneta li dona un banderí a Franco i és agafat en braços pel *Caudillo*.⁶² A diferència d'aquesta postura es troba el que recorda Oriol Rusell, el líder de

es negava l'existència del genocidi i era atribuït a una manipulació del nacionalisme. Link: http://www.elsingulardigital.cat/cat/notices/2012/11/1/intent_franquista_de_genocidi_cultural_contra_catalunya_90577.php

⁶⁰ Josep Mas i Solench. *La Sardana...*, cit, p.73. Andrew Dowling. *La reconstrucció nacional de Catalunya...*, cit, p.126

⁶¹ Francesc Blasi i Villespinosa. *Els Castells dels Xiquets de Valls*. Valls: Edició Cossetània, 1997. Primera edició 1934.

⁶² Setmanari nacional sindicalista *Juventut*, Valls, 8 de maig de 1948.

la colla Castellera de Vilafranca creada aquest mateix any: “vivíem una època en què la nostra identitat catalana es trobava sota una pressió anorreadora inexorable i nostra llengua maltractada fins a límits inversemblants”.⁶³ Això ens deixa entreveure que amb l'arribada del franquisme ja no podem parlar dels castellers com una unitat, hem de començar a explicar les diferències internes dins d'un món cada vegada més diversificat i complex, també cada cop més contradictori. Totes les postures imaginables, igualment validades, han permès que aquests es difonguin en una època realment complicada; aconseguen seguir-se desenvolupant ja que tenien una multiplicitat de significats, de valors i d'interessos per a ser fets, no havien quedat, una mica com la sardana i el catalanisme, adossats a cap funció en particular, sinó que responien a múltiples interessos. Així és que els castells han tingut impulsos provinents de diversos llocs: per part d'allò festiu i participatiu a les seves zones tradicionals, pagats pels ajuntaments que els necessitaven com a representants a les festes de les regions a Madrid, per part del franquisme a les manifestacions nacionalistes com la de 1948 i amb les demostracions sindicals, per part del catalanisme com una cosa moderna i específicament catalana a les seves reivindicacions nacionalistes, etc. Això és el que ha permès als castells créixer en l'època franquista, a diferència de l'època postfranquista on el seu creixement té a veure més directament amb l'ascens del catalanisme.

L'ESPANYA DEL CONSENS (1950-1960)

Un cop superada l'etapa de la temptació feixista, reprès el rumb posterior a la Segona Guerra Mundial i amb la necessitat de l'acceptació internacional, començarà una etapa anomenada “els anys del consens” o “d'apogeu del règim”.⁶⁴ Els canvis no només enfortiran Espanya dins l'ordre internacional, sinó que li permetran mostrar una imatge moderna i acceptable per als seus propis ciutadans, així com fundar les bases econòmiques del “desarrollismo” de la dècada següent. Però no podem dir que tot era franquisme, a partir d'aquesta dècada comencen també, a poc a poc, a sorgir petits grups d'oposició, no només a l'exili, sinó també dins el país, que ja no tenien a veure amb els successos de la guerra, sinó nous subjectes polítics, nascuts dins el règim i descontents amb la realitat sociopolítica que vivien.

Saz Campos reconeix la importància en aquesta època del nacionalisme espanyol, que va tenir el seu zenit entre 1952 i 1953, per després començar a decaure lentament fins al final de l'experiència franquista on queda molt debilitat, a diferència dels nacionalismes perifèrics, que es van veure enfortits. Per a Balcells, aquesta dècada comença amb la vaga de tramvies a Barcelona el 1951 i acaba

⁶³ Pere Català i Roca (dir.). *Món casteller...*, cit, p.526.

⁶⁴ Javier Tusell. *Dictadura franquista...*, cit.

amb el desafiament creixent de l'oposició el 1960; és una dècada de construcció i reagrupament polític. El 1956 apareix ja l'oposició estudiantil i el gener de 1957 es produeix el segon moviment popular de resistència passiva, el segon boicot als tramvies on els estudiants participen de manera decisiva.⁶⁵

Tusell planteja que és aquesta també l'època en què la cultura del franquisme intermedi ingressa en l'etapa final de la penitència i lentament comença una obertura cultural i pren importància institucional l'oci. Prat i Contreras posen en relleu que és aquest el moment en què el franquisme implementa un model urbà i modernitzador amb la seva progressiva homogeneïtzació cultural.⁶⁶ A més, hauríem d'afegir que la importància del turisme no només prové del factor econòmic, sinó que permetrà, en molts casos, recuperar el que era propi de cada zona per oferir-ho com a producte cultural, una revaloració del patrimoni i una nova consciència de la diferència entre regions. A nivell nacional, el futbol i els toros són els espectacles més reconeguts, aquests últims tenen un creixement important després de les actuacions espectaculars de Manolete. Tot i que no són un signe d'obertura, troben en la naixent televisió un espai importantíssim de difusió que els corona com un dels espectacles de masses més importants d'Espanya.⁶⁷ Però també és cert que aquest creixement tindrà el seu costat problemàtic perquè, com diu Gutiérrez Alarcón, “*los últimos veinticinco años del franquismo están salpicados de episodios en los que, de alguna manera, los toros, la política y el mismo caudillo tienen puntos de contacto. No hay que olvidar que al Estado le interesó en todo momento la fiesta de toros como medio de evasión de sus súbditos*”.⁶⁸

Finalment, reprenem la proposta de Barrera, que reconeix la importància d'aquesta època per al moviment sardanístic a Catalunya, per exemple amb la implementació, l'any 1952, de l'Aplec de la Sardana a Montserrat, trobada de caràcter anual.⁶⁹ Aquesta època es caracteritza per la multiplicació del nombre d'activitats sardanistes per tota la geografia catalana, alhora que es creen noves agrupacions i es va recuperant a poc a poc el seu valor reivindicatiu, anteriorment amagat. Els castells també tenen un any molt positiu el 1951, segons Català i Roca, perquè aquest serà l'any en què comencen a generar un camp propi cada vegada més complex, noves colles, nous espais, noves pràctiques, noves formes de finançament i difusió, nous significats i valors, nous sentits, podem dir que van agafant independència d'altres pràctiques per crear el seu propi món.⁷⁰ Els anys que segueixen, entre 1952 i 1955, són els anys de la pugna intensa per la supremacia del nou món

⁶⁵ Albert Balcells. *Història del nacionalisme català...*, cit, p.223.

⁶⁶ Joan Prat i Jesús Contreras. *Les Festes populars*. Barcelona: Els llibres de la frontera, 1987, p. 136-143.

⁶⁷ Adrián Shubert. *A las cinco de la tarde...*, cit, p.223.

⁶⁸ Demetrio Gutiérrez Alarcón. *Los toros de la guerra y del franquismo...*, cit, p.170.

⁶⁹ Andrés Barrera. *La dialéctica de la identidad en Cataluña. Un estudio de antropología social*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1985.

⁷⁰ Pere Català i Roca (dir.). *Món casteller...*, cit, p.561. i Pablo Giori. *Hacer castells...*, cit.

casteller segons les noves regles, aquesta competència que permetrà anar millorant el nivell, alhora que donar-los un to més àgil i vistós a les construccions, comença així una nova forma de fer-los. Però encara que el creixement hagi estat gran, la trajectòria entre 1956 i 1960 no deixa de ser irregular perquè la massa de participants no creix al mateix ritme que el de les colles. Comença també en aquest moment la era dels viatges: l'Alguer, Andorra, Bilbao, Brussel·les, Marroc.

Volem deixar en clar les dificultats de l'anàlisi cultural d'aquest període, perquè, entre d'altres raons, no hi ha aliances clares que evidencin la relació existent entre els toros, les sardanes i els castells amb el nacionalisme. Aquest és un moment de transició i d'experimentació en la mesura en què es van provant les possibilitats i les limitacions de les aliances amb totes les pràctiques i processos culturals. Els toros, el futbol, la sardana i els castells són utilitzats indistintament pel franquisme, l'oposició o el catalanisme, depenent del moment i el lloc, sense que desenvolupar-se amb uns indiqui càstig per part dels altres. Aquesta etapa és transitòria perquè permet el joc de l'ambivalència, el doble joc, que seguirà sent possible exclusivament fins a entrada la dècada següent, quan torna a ser part del joc prendre partit; per exemple, quan el Cos de Castellers de Barcelona el 1960 fa un pilar amb una senyera que l'aliarà definitivament amb el catalanisme.

EL NOU MODEL I EL DARRER INTENT (1960-1972)

*“La descarada manipulación franquista de las corridas de toros las dejó marcadas, como dejó marcados muchos otros símbolos nacionales, hasta el punto de que para muchos españoles la sola mención de tales símbolos constituye un desagradable recuerdo de la dictadura”.*⁷¹

En aquest moment és quan es posa a prova un nou model econòmic, el “desarrollisme” i la modernització, i en l'aspecte cultural es desenvolupa el turisme, els toros i el futbol, les sardanes seran de resistència i començarà l'expansió castellera, serà l'última oportunitat pel franquisme, que deixa de banda el seu projecte nacionalitzador per un de normalitat cultural. A partir del Pla d'Estabilització de 1959, el franquisme feia el seu últim intent per presentar un nou rostre, un nou model i, alhora, era la seva última oportunitat de transformar-se i aconseguir mantenir l'acceptació o, si més no, la passivitat. Al mateix temps aquest procés va afavorir també el desenvolupament de la societat de consum, una obertura cap a noves formes de moralitat, relacions socials i hàbits més propers als proposats a Europa i un major accés a la informació. Segons Tusell, els problemes successoris i les dificultats internes del règim seguien i s'aprofundien conjuntament amb la protesta social, estudiantil i obrera-laboral (amb la potència del sindicat clandestí

⁷¹ Adrián Shubert. *A las cinco de la tarde...*, cit, p.260.

Comissions Obreres) i amb el terrorisme creixent. Aquest és també l'any en què s'interpreta el començament del tardofranquisme després de l'elecció de Carrero Blanco com a vicepresident i en què l'oposició comença el seu camí cap a la unitat.⁷² En relació al model festiu desenvolupat, els toros als anys seixanta van viure el seu punt àlgid amb el franquisme quan el “Cordobés”, famós per les seves aparicions a la televisió, participa el 1966 a la Campanya Oficial en suport de la Llei Orgànica de l'Estat.⁷³ La relació entre el franquisme i els toros no es va quedar en això; el torero era amic personal de Franco, qui arribarà a organitzar-li un festival a El Pardo només per veure'l torear.⁷⁴

Com diu Keating, i per centrar-nos en l'àmbit català, aquest és el context on comença l'activitat de Jordi Pujol, amb una proposta nova que inclou des de l'esquerra a la dreta deixant de banda els extrems, l'independentisme.⁷⁵ Aquest nou nacionalisme no només serà polític, sinó que desenvoluparà la seva tasca en el suport a les reivindicacions socials i culturals, així com en les religioses, per exemple amb la reivindicació dels intel·lectuals el 1960 de l'ensenyament en català. En altres àrees del desenvolupament cultural català van ser fonamentals l'*escoltisme*, un moviment important per educar els nens i joves amb una perspectiva catalanista, la primera revista cultural en català de llarga durada *Serra d'Or* i l'inici de la *Nova Cançó* el 1961. Entre d'altres aspectes del catalanisme, a partir de 1964 torna a commemorar-se l'11 de setembre, i que comença a esdevenir un punt de trobada anual del catalanisme, tot i que oficialment la commemoració es trobava prohibida.⁷⁶

Tanmateix, quan parlem de Catalunya i dels catalans, no podem deixar de banda una realitat fundacional de la identitat catalana com és la immigració, un factor fonamental, no tant per a la sardana, sinó com ho serà per als castells. Entre 1951 i 1981 van arribar a Catalunya un milió i mig de persones; el 1970 del total de la població només el 62,3% havia nascut aquí. El franquisme confiava que la immigració seria un instrument involuntari per acabar de trencar les tradicions associatives i reivindicatives catalanes i per desenvolupar una “*castellanització per sota, progressiva i constant, compassada al ritme expansiu de la indústria i impulsada per diferents índexs de natalitat*”.⁷⁷

En aquest sentit, el procés dut a terme per la sardana és totalment invers al produït en el món casteller, un món que aconsegueix integrar els immigrants, generar

⁷² Javier Tusell. *Dictadura franquista...*, cit.

⁷³ Adrián Shubert. *A las cinco de la tarde...*, cit, p.223.

⁷⁴ Demetrio Gutiérrez Alarcón. *Los toros de la guerra y del franquismo...*, cit.

⁷⁵ Michael Keating. *Nations against the state: the new politics of nationalism Quebec, Catalonia and Scotland*. Hampshire: Macmillan Press, 1996.

⁷⁶ Andree Dowling. *La reconstrucció nacional de Catalunya...*, cit, p.146. L'autor diu que els anys 60 van ser considerats per alguns com la Segona Renaixença de la cultura catalana. Vegeu també Xosé Manuel Núñez Seixas. *Los Nacionalismos en la España contemporánea...*, cit, p. 122.

⁷⁷ Boletín de Orientación Bibliográfica del Ministerio de Información y Turismo, enero de 1968.

recanvi generacional i relacionar-se amb la idea de modernitat i canvi que també sosté el nou catalanisme que conduirà el procés democràtic. Així aquest no és tant el defensor del passat gloriós, com la sardana, sinó el signe de futur del país que es construeix entre tots. Per veure com es dóna aquest procés hem de tornar als anys seixanta, on segons ens explica Català i Roca, hi ha tres esdeveniments el 1960 que ens mostren la pluralitat de l'espectre casteller: la III Demostració Sindical de la qual participa el *Generalísimo* i on actua la Colla Nova de Tarragona, la Festa de la Mercè de Barcelona també amb Franco i el Cos de Castellers, quan a la meitat d'un concert al Palau de la Música desplega una senyera a la part alta d'un pilar.⁷⁸ El Cos de Castellers no havia estat convidat a participar de la Festa de la Mercè, probablement pel seu caràcter catalanista, fet que marca dues tendències polítiques clares dins el món casteller i que abans no haguessin estat possibles. A partir de 1961 comença ja l'expansió castellera, tant territorialment com en la quantitat de participants, alhora que es generalitzen tres tipus de moments en què es desenvolupa aquesta pràctica: un de tradicional, de caràcter religiós o civil, un de propi, com són els concursos, i un d'econòmic, congressos, invitacions i esdeveniments institucionals.

La revista infantil *Cavall Fort*, editada íntegrament en català pel secretariat ca-tequista de Girona, Vic i Solsona, publica una edició especial sobre els castells; sorprèn per dues raons: perquè prové de la zona tradicional de la sardana i on encara no hi havia colles locals i per la relació que estableix entre castells i esport, el que s'ha d'interpretar dins el context de prestigi de l'esport. En contraposició a aquesta publicació, que pot ser considerada de to catalanista, moderat i cristià, existeix el mateix any una referència de signe contrari. Es tracta d'un article signat per A.G.E. al setmanari nacional sindicalista *Joventut de Valls*: “*Y será histórico en la crónica de nuestros Xiquets, porque si bien cuentan en sus anales con su adhesión a nuestro Caudillo (...) en esta gratísima ocasión el “pilar de 5” se levantó en el punto preeminente que el catolicismo tiene en España y, por ello, en el mismo cénit de nuestra calidad de españoles.*”⁷⁹ En aquest context, l'any 1966 es torna a trobar entre els dos fronts, les actuacions per a Franco i per a Pau Casals.⁸⁰ També comença a quedar clara la importància social que els castells havien aconseguit, més encara amb l'impuls del nacionalisme, dels ajuntaments i del turisme. Veiem com a exemple la impressió dels segells de Correus d'Espanya sobre Turisme del 28 de desembre de 1966, amb un segell dedicat als castells i amb un tiratge de 15 milions d'exemplars. Es tanca aleshores el període entre 1960 i 1972 com l'últim on l'ambigüitat del doble joc era possible, a partir d'aquest moment la lluita política obliga a prendre posició. L'avanç qualitatiu i quantitatiu dels castells, així com la capacitat d'integració

⁷⁸ Pere Català i Roca (dir.). *Món casteller...*, cit, p.65.

⁷⁹ Setmanari *Joventut de Valls*, 18 de setembre 1964.

⁸⁰ Pere Ferrando i Romeu i Salvador Arroyo i Julivert. *Pau Casals i els castellers: dos sentiments catalans*. Valls: Cossetània, 1998

i de mostrar-se moderns, els permetrà més endavant institucionalitzar-se, quan s'introdueixen les noves institucions democràtiques, i guanyar-se un espai propi a la Catalunya que s'estava construint; a partir d'ara fer castells, com abans fer sardanes, serà també fer nació.

LES ESPANYES, UNA ALTRA VEGADA (1972-1979)

*“La vitalitat castellera és incansable i insaciable, i assistim a l'auge social més important del nostre “món” experimentat al llarg de tota la història”.*⁸¹

En aquest últim moment del franquisme torna a aflorar la multiplicitat d'Espanya que s'havia negat, “*Una, Grande y Libre*”, s'organitza la resistència al règim i els primers esbossos de la democràcia. Els castells comencen a ser relacionats amb la novetat i la democràcia, les sardanes amb el passat i els toros amb al franquisme, decantant les aliances, per primera vegada, amb els primers. En relació amb el model festiu, podem dir que així com es posa en marxa una nova forma d'organització política, es comença a discutir també el que serà l'organització cultural i, per tant, el model festiu a desenvolupar. La idea general que es trobava per sota de la discussió era la de proposar activitats que concordessin amb el nou model de Catalunya que es volia desenvolupar sobre la base de la democràcia, l'associacionisme, la integració i la modernitat.

Com adverteix Marín i Corbera, ja a l'any 1973 queda clar que Catalunya estava molt “polititzada” i que la gent necessitava un canvi de règim, a la vegada que es fa evident que en el nou projecte de país no només hi havien de ser presents els guanyadors i els perdedors de la Guerra Civil, sinó també les noves generacions i els “nous catalans” que havien arribat amb la immigració.⁸² Aquest extens procés de construcció nacional produït pel nacionalisme català moderat, s'emmarca dins el que Balcells va descriure com la tercera etapa d'oposició, aquella de la recuperació gradual amb l'Assemblea de Catalunya, després d'un període de crisi i fragmentació de l'oposició política. Al 1978 s'aprovarà per referèndum la Constitució Espanyola i ja estaran plantejades les bases del nou model d'Estat i de país per a l'Espanya democràtica.⁸³ A Catalunya es restaura el 1977 la Generalitat amb Josep Tarradellas, s'aprova el 1979 l'Estatut d'Autonomia i en 1980 és elegit president Jordi Pujol; ja comença a quedar clar el model autonòmic que desenvoluparà el

⁸¹ *Correo Catalán*, 19 de febrer 1974.

⁸² Martí Marín i Corbera. *Els Ajuntaments franquistes a Catalunya: política i administració municipal, 1938-1979*. Lleida: Pagès, 2000, p.423.

⁸³ Jacques Maurice. «La constitución de 1978 y el proyecto de estado de las autonomías» a Jean-Louis Guereña i Manuel Morales Muñoz (eds.). *Los nacionalismos en la España contemporánea. Ideologías, movimientos y símbolos*. Málaga: Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, 2006. p. 225-238.

govern català a partir d'aquest moment i el caràcter del catalanisme moderat amb què liderarà la seva gestió.

El 1975 no només va morir Franco, sinó també quatre dels toreros més importants de l'Espanya franquista: "Venturita" Sánchez, Juanito Belmonte, Antonio Bienvenida i Pepe "Dominguín". Alhora, deixa d'existir la publicació més important del món taurí, "El Ruedo", propietat de les Publicaciones del Movimiento. En relació a la tradició festiva "nacional", un cop arribada la democràcia, serà cada dia més complicat continuar desenvolupant l'activitat taurina, tant per qüestions econòmiques com simbòliques. Quan les evidències del franquisme comencen a ser desterrades del panorama, els toros queden marcats com a signe de la dictadura.⁸⁴ A més, s'ha de reconèixer que els empresaris havien apostat a començament d'aquesta dècada, i per fer front a la davallada de públic, per un model que allunyava al públic tradicional, facilitant-ne l'ingrés de turistes.⁸⁵

El 1974 el desenvolupament cultural català comença a aprofundir-se quan Ràdio Barcelona emet el primer programa regular en català i es reforça la Nova Cançó que, més polititzada que mai, arriba al seu punt culminant de popularitat. A més a més, el Col·legi d'Advocats de Barcelona, molt compromès, organitza el Congrés de Cultura Catalana que farà un diagnòstic i posarà els fonaments del nou desenvolupament cultural i del nou model festiu, el de la Catalunya Nova. Aquest model, centrat principalment en el foc, els castells i els calçots com a marques distintives, va ser organitzat definitivament en tres congressos. En relació amb les sardanes, hi ha una dificultat per a la seva pràctica i per a la seva reflexió en el postfranquisme, ja que comença una crisi profunda perquè si bé es reconeix la seva importància durant el franquisme com a suport de la identitat, no aconsegueix transformar-se per cabre dins l'auge de la nova Catalunya que es va formant.⁸⁶

Podríem dir que el procés de transició política es dona també en l'aspecte cultural, és el passatge d'un model de múltiples aliances a un on les noves solidaritats es troben amb el nacionalisme català. Després del procés en què tothom havia de prendre partit, en comença un altre on ja no serà possible participar en actes del nacionalisme espanyol: a partir d'aquest moment, els castells seran exclusiva-

⁸⁴ Adrián Shubert. *A las cinco de la tarde...*, cit i Demetrio Gutiérrez Alarcón. *Los toros de la guerra y del franquismo...*, cit.

⁸⁵ Veure "Carta a Don Pedro [Balaña]" de Paco March en el seu llibre *Crónicas de un adiós, o no*. Barcelona: Bellaterra, 2011. P.110. En aquesta carta queda molt clar el canvi d'organització de les places de toros en aquesta època des de la perspectiva dels empresaris i la seva relació amb el turisme.

⁸⁶ Jaume Nonell i Lluís Subirana. *La Sardana, dansa d'avui...*, cit. p. 91, els autors expliquen els esforços de reorganització del món sardanista al postfranquisme. La majoria dels acadèmics es centren en explicar l'edat daurada de la sardana, abans del franquisme, i prefereixen no abordar els problemes actuals, constants al últims 30 anys si es llegeixen les revistes del moviment com *Unió: revista de la Unió de Colles Sardanistes*.

ment signes de catalanitat. La consolidació d'un moviment extens en el territori i complex en la seva multiplicitat fa impossible parlar del món casteller com un tot, com si tots els seus membres fossin iguals o es comportessin amb les mateixes lògiques compartides; si bé en l'aspecte nacionalista, i amb el temps, tots tendiran a saber en els anys següents què és el que no han de fer. Alguns prendran partit més ràpidament que d'altres, però es genera un moment d'indefinició nacionalista que durarà el que dura la transició a resoldre els problemes centrals de la política espanyola. Alhora, un cert sector jove del catalanisme, que veu ara la sardana com una activitat distant i no moderna, que no atreia als de la seva pròpia generació, comença a apostar pels castells com l'aliat perfecte del nou nacionalisme català i farà que acabi sent un factor reivindicatiu i d'integració social.

Queda encara un últim moment per al nacionalisme espanyolista i els castells en la XVII Demostració Sindical de 1974 a Madrid, així ho indica el setmanari *Joventut*, en canvi, aquest tipus de discurs ja no es trobarà més a *La Vanguardia Española*.⁸⁷ Aquesta, el 2 de maig de 1974, parla dels "sindicats, palanca de reformes socials" i l'endemà, no parla de la festa del treball ni de la Demostració Sindical, sinó de la festivitat de Sant Josep Artesà; posant en portada els balls de sardanes a Plaça Catalunya, en un evident intent per prestar atenció al que passa a Catalunya i no als successos de Madrid, que quedaran relegats a la secció sobre aquesta ciutat. Però les novetats no només són aquestes, a partir d'aquest any hi ha un boom d'actuacions castelleres que no són tradicionals ni festives, el que, igual que l'ingrés de les primeres dones, genera molta discussió.

L'any 1975 serà un punt d'inflexió, amb la mort de Jan Julivert, cap de colla de Nens del Vendrell, i de Franco, quan s'acaba una forma més tradicional de fer les coses. Les relacions entre el nacionalisme, el model festiu i els castells començaran a prendre un camí que només es veurà definit amb claredat el 1981, aquests són llavors anys de definicions. Després de la mort de Jan Julivert, Isidre Virgili al *Diario Español* diu que "*Había que crear un nuevo molde adaptado a las circunstancias actuales. (...) El espíritu principal de la colla es la democratización, el conseguir el máximo de participación al crear un amplio grupo de comisiones y secciones de trabajo*".⁸⁸ La nova estructura organitzativa, àmplia i complexa, donarà accés a un gran nombre de castellers a les tasques de direcció i dividia el treball en diverses persones; es passava del centralisme unipersonal a una junta de direcció, un model que, amb la incorporació a la democràcia, serà l'únic model acceptat. El model franquista de conducció d'una colla quedarà totalment abolit després de la mort del dictador. L'ingrés posterior del catalanisme institucional i la politització creixent de la transició generarà, igualment, una onada de crítiques a aquells que han pactat massa

⁸⁷ Setmanari *Joventut* de Valls, 4 de maig 1974.

⁸⁸ Pere Català i Roca (dir.). *Món casteller...*, cit, p. 287.

explícitament amb el catalanisme, el que acabarà equilibrant novament les aigües obligant-los a declarar-se apolítics.

PER CONCLoure AMB LES DISPUTES CULTURALS DELS NACIONALISMES

Les grans etapes en què la historiografia ha pensat els diferents moments del franquisme ens han permès reflexionar sobre la relació entre el processos de nacionalització cultural i política i sobre la seva relació. Si pensem breument en aquest segle XX veiem les disputes entre els projectes de nacionalització, per sobre altres processos de renacionalització encara vigents. En l'àmbit polític podem dir que es va donar un procés de convergència, el 1937, de construcció nacional a partir de 1939, la construcció del consens i l'acceptació internacional, als cinquanta, el desenvolupament de l'economia i del turisme, als seixanta, i la decadència i el reingrés de totes les Espanyes, durant la dècada dels setanta. Aquestes etapes passen de l'erm cultural a la discreta obertura, de l'obertura a Europa i el reingrés dels nacionalismes perifèrics.

El desenvolupament dels toros i del futbol com a espectacle esportiu i de masses s'acaba desenvolupant d'una manera paral·lela, ja que se separen en algun moment dels anys cinquanta, i no interfereixen en el model festiu. Com diu Shubert, la història dels toros i del franquisme va estar entrellaçada, quan tot anava bé políticament, havia molts toros, però quan el règim va començar a debilitar-se els toros van patir el mateix destí, el desprestigi. Les sardanes seguiran el seu camí, després de ser buidades ideològicament i aquelles catalanistes prohibides, però a mesura que Espanya ingressi en un procés modernitzador, econòmic i políticament, aquestes quedaran adossades al record del passat gloriós, fet que no li permetrà renovar-se i incorporar-s'hi com un procés cultural favorable al nou catalanisme. Les últimes dues etapes aquí descrites semblen confondre's però el canvi és subtil, és el moment del passatge de les sardanes de resistència i l'expansió castellera a les velles sardanes i els nous castells, aquest canvi és el que farà possible les noves aliances culturals en el postfranquisme i que aquestes pràctiques es desenvolupin com els coneixem avui en dia.

Crec que ha quedat clar després d'aquest recorregut que ens cal aprofundir en els processos culturals, tant de cultura popular i tradicional com de cultura massiva, per entendre les disputes dels nacionalismes i dels projectes nacionalitzadors. No podem continuar creient que el nacionalisme només el fan les institucions o els Estats; el nacionalisme no només es reproduïx com a idea, algú li diu a algú altre els beneficis de creure en la nació, sinó principalment com una experiència, per exemple amb una pràctica cultural que fem amb altres persones⁸⁹. Quan parlem

⁸⁹ Encara s'ha de veure cap on va aquesta línia de treball, però les propostes de Molina Aparicio, Conversi, Archilés i García Carrión, anteriorment citades, ens permeten ser optimistes sobre aquest tipus d'investigació en el futur.

de processos de nacionalització cultural estem parlant d'això, d'una sèrie de processos culturals que fan possible els canvis polítics i que segons el moment històric son més o menys decisius en el devenir social. Llavors ha quedat clar que, d'alguna manera, fer castells, ballar sardanes o anar a una corrida de toros han estat i són formes de fer nació, sense ingressar explícitament en discussions partidistes, nacionalistes o independentistes, és un anar generant les condicions de possibilitat sense que es noti. En aquest sentit podem dir que aquest treball és la història d'unes relacions i d'unes aliances entre processos aparentment separats i que funcionen, en realitat, en un diàleg permanent.

I en aquest sentit em sembla molt pertinent el que va dir Pep Jai a l'alcalde de Madrid, Enrique Tierno Galván, en una visita a Barcelona en plena transició democràtica: “*Qui no coneix els nostres castells humans, difícilment arribarà a conèixer Catalunya*”.⁹⁰

⁹⁰ Pere Català i Roca (dir.). *Món casteller...*, cit, p. 513.